

Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Андижон давлат университети

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва

амалиёти кафедраси

катта ўқитувчиси Ю.Жохонгировнинг

«Демократик жамиятда сайловларнинг ўрни»

мавзусидаги

РЕФЕРАТИ

Андижон-2014

Мавзу: Демократик жамиятда сайловларнинг ўрни

Кириш

- 1. Сайлов тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти.**
- 2. Демократик сайловларнинг асосий тамойиллари.**
- 3. Ўзбекистон сайлов қонунчилигига доир ўзгаришлар.**
- 4. Ўзбекистонда сайлов тизими ва унинг ўзига хос хусусиятлари.**

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар

Кириш

Мамлакатимизда демократик ислохотларни амалга оширишда сайловларнинг роли беқиёсдир. Сайловларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрни ва роли хусусида юртбошимиз И.А.Каримов куйидаги фикрларни билдирган: “ ... Ҳаётимизда демократик тамойиллар чуқур илдиз отишини истар эканмиз, демократиянинг бош тамойили бўлмиш эркин сайловлар масаласига алоҳида эътибор қаратишимиз лозим¹”.

Ҳар қандай давлатни демократик давлат, деб эълон қилишнинг ўзи етарли эмас, муҳими, унинг ташкил этилиши ва фаолиятини тегишли ҳуқуқий институтлар, ҳуқуқий кафолатлар билан таъминланганлигидир. Бундай конституциявий-ҳуқуқий институтларнинг негизини сайлов ҳуқуқи институти ташкил этади. Сайловлар бундан ташқари яна бир қатор ижтимоий-сиёсий вазифаларни ҳам бажаради. Биринчидан, сайловлар ҳокимият учун ўзаро курашувчи турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини руёбга чиқариш механизмларидан бири ҳисобланади. Иккинчидан, сайловолди компанияси даврида кишилар онгида шаклланадиган муҳим сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муаммоларга нисбатан уларнинг муносабатини намоён қилади, жамият олдида турган муаммоларнинг моҳиятини, уларнинг ечимини ўзига хос усулларда ҳал этиш имкониятларини кўрсатади.

Шу боисдан ҳокимият органларига сайланадиган номзодлар ўзларининг дастурларида, чиқишларида аҳолининг турли табақалари манфаатларини камраб оладиган муаммоларга алоҳида урғу беришга ҳаракат қилади ва уларни янада барқарор манфаатлар сифатида шаклланишига кўмаклашади. Бошқача қилиб айтганда, сайловлар - бу “сиёсий бозор” (рақобат майдони)нинг ўзига хос кўриниши бўлиб, унда сиёсий арбоблар (аниқроғи унга эришиш истагидаги номзодлар) ўзларининг қарашларини, дастурларини намоён қилиш орқали сайловчиларнинг ишончини қозониш ва улар тимсолидаги ваколатни қўлга киритишга интилишади.

Сайловларнинг қонун талабларига тўла мувофиқ равишда очиклик ва ошкоралик асосда ташкил этилиши ва ўтказилишини таъминлайдиган сайлов комиссияларининг мустақил тизими амал қилиши миллий сайлов тизимининг энг муҳим хусусиятларидандир.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда сайлов қонунчилигини янада эркинлаштириш ва такомиллаштириш бўйича қабул қилинган чора-тадбирлар сайловларни энг юқори демократик талаблар ва умумэътирф этилган халқаро стандартларга қатъий мувофиқ равишда ўтказишнинг муҳим омили бўлди.

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, Б. 310

Ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкӣ аҳволига, ирқӣ ёки миллий мансублигига, жинси, маълумоти, тили, динга муносабатига, машғулоти тури ва хусусиятига қараб Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқини бирон-бир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш тақиқланади. Сайловларда қатнашиш орқали фуқаролар мамлакатда фаолият кўрсатаётган сиёсий партиялар ва уларнинг номзодларига муносиб баҳо берадилар.

Сайловдаги иштирок ҳар бир фуқаронинг Ўзбекистон тараққиётига қўшган муносиб ҳиссаси, ватанпарварлигининг ёрқин намунасидир.

1. Сайлов тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти

Жамият аъзолари томонидан давлат ҳокимиятини шакллантириш мақсадларида ўтказиладиган сайловлар фақат демократиянинг белгиси ёки кўриниши бўлмасдан, шу билан бирга, унинг зарурий яшаш шарти ҳамдир. БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрида қабул қилинган «Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон Декларацияси»нинг 21-моддасида демократик принциплар асосидаги сайловларнинг инсон ҳуқуқи сифатидаги ўрни қуйидагича таҳрифланади: «Ҳар бир инсон бевосита ёки еркин сайланган вакиллари орқали ўз мамлакатини бошқарув ишида қатнашиш ҳуқуқига егадир. Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши керак; бу ирода яширин овоз бериш ёки овоз бериш еркинлигини таҳминловчи бошқа шунга тенг аҳамиятга ега бўлган умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида ифодаланиши лозим».

Сайловлар тизими – ҳуқуқий меъёрларда мустаҳкамлаб қўйилган, шунингдек, давлат ва жамият институтлари фаолиятлари тажрибасида шаклланган вакиллик органлари ёки айрим раҳбарлик вакилини сайлашни ўтказиш ва ташкил етишга доир тартиботдир. Сайловлар тизими – сиёсий тизимнинг таркибий қисмидир. Шу билан бирга, сайловлар тизимининг ўзи ҳам бошқа тизимлар каби тизилмавий қисмларга бўлинади: уларнинг

ичида иккитаси алоҳида ажралиб туради: биринчиси, фуқароларнинг сайлов ҳукуки – назарий-ҳукукий компонент; иккинчиси еса сайлов жараёнлари – амалий-ташкилий компонентдир.

Фуқароларнинг сайлов ҳукуки уларнинг сайловлардаги иштирокини, сайловчилар ва сайланувчи органлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни мувофиқлаштирувчи, шунингдек, кейинчалик сайловчилар ишончини оқламаган вакилларни чақириб олувчи тартиботларнинг ҳукукий меъёрлари мажмуасидир. Фуқароларнинг сайлов ҳукуки тушунчаси фуқароларнинг сайловларда иштирок етиш ҳукуки сифатида торроқ маънода – сайловчи сифатида (фаол сайлов ҳукуки) ёки сайланувчи сифатида (пассив сайлов ҳукуки) қўлланилади.

Жамият аъзоларининг давлат ҳокимияти органларига бўлган сайловлардаги кенг иштироки демократик сиёсий жараённинг таркибий қисмидир. Демократик сайловлар давлат ва жамиятни ва уларнинг такомиллашган моделларини шакллантириш мақсадларидаги тарихий ривожланишнинг зиддиятли изланишлари натижаси ўлароқ пайдо бўлган институтдир. XX асрга келиб давлат ҳокимияти органларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган демократик сайловлар жаҳондаги аксарият мамлакатлар сиёсий ҳаётидаги табиий бир жараёнга айланди. Шу билан бирга, ҳар қандай сайловларни ҳам демократик қадриятлар қаторига киритиш ҳам қийин масаладир. Сайловларни давлат ва фуқаролик жамияти ўзаро мувозанатидаги ҳолатларидан келиб чиқиб бир неча турларга бўлиш мумкин.

Умумеътироф этилган халқаро демократик тамойиллардан бири қуйидагича ифодаланади: «Демократик идора этиш эркин ва адолатли сайловлар давомида муттасил ифодаланиб борадиган халқ иродасига асосланади». Турли мамлакатларда ҳукукий давлат ва фуқаролик жамиятининг ривожланиши даражасини сайлов ҳукуки принципларига мувофиқ равишда, яъни уларда ўтказилган сайлов тизимини ифода этувчи сайловларини таснифлаш асосида белгилаш мумкин. Сайловларга доир қуйидаги бир-бирига қарама-қарши бўлинган жуфтлик асосида қабул қилинган тушунчалар у ёки бу мамлакатнинг демократик ривожланиш даражасини аниқлашга ёрдам беради. Унга мувофиқ сайловлар қуйидагича ўтказилиши мумкин: умумий – чегараланган (сензли) ; тенг – нотенг; тўғри – билвосита; яширин – очик овоз бериш. Бу сайловлар таснифланган ҳар бир жуфтликнинг чап томонидаги тушунчаларга амал қилган мамлакатларда демократик қадриятлар асосидаги сайловлар ўтказилишини билдиради.

Фуқаролик жамияти давлат ҳокимиятига бўйсундирилган мамлакатларда авторитар режимга хос сайловлар амал қилади. Депутатлар таркиби ва сайловолди дастурлар мазмунига доир барча асосий қарорлар олдиндан мамлакат сиёсий раҳбарияти хоҳишига

мос равишда шаклланади. Бу каби сайловларда депутатлар номзодлари ошкор этилмайди, уларнинг шахси ва дастурлари тўғрисида сайловчилар яхши тасаввурга эга бўлмайди. Депутатликка номзодлар сайловчилар вакили сифатида эмас, балки идора этувчи партиявий-давлат вакиллари сифатида намоён бўладилар.

Тоталитар сиёсий тизим мафкуравий ниқоблар остида ўзининг ҳақиқий мазмунини турли усуллар билан ниқоблаб, «халқ иродасини», шунингдек «олий даражадаги демократияга мансуб эканлигини» ифодалашга даъвогарлик қилади. Бу сиёсий тизим демократиянинг номуқобил шаклидан фойдаланиб, умумхалқ қўллаб-қувватлаши кўринишини шакллантиришга интилади.

Сайловларнинг иккинчи тури давлат билан фуқаролик жамияти ўртасидаги ўзар мувозанат беқарор бўлган мамлакатлар учун хосдир. Бу каби мамлакатларда сайловлар демократик режимлар чуқур илдиз отмаган, давлат етакчиларининг демократик интилишлари антидемократик кучлар қаршилигига учрайдиган мамлакатларда учраб туради. Бу каби мамлакатларда кўпинча халқ томонидан сайланган ҳокимиятнинг вакиллик органлари турли кучлар ва босимлар остида ўзининг яшаш қобилятини йўқотади.

Жамиятнинг авторитаризмдан демократияга ўтиш муаммолари қуйидаги икки номаълумли тенгламани ечиш билан боғлиқдир: аҳоли қўллаб-қувватлашини йўқотиш шароитида олдинги режимдан ўтиш даврини босқичма-босқичлик асосида амалга ошириш. Бу мураккаб вазифани ҳал етиш ўтиш даври қатор босқичларини сиёсий технологиялар, жумладан, такрорланиб турувчи сайлов жараёнлари воситасида қулайлаштиришни талаб этади. Демократияга босқичма-босқич ўтиш қуйидаги турли даражалардаги давлат ҳокимияти органларига сайловлар билан боғлиқдир: ўзини ўзи бошқаришнинг маҳаллий тизилмаларини сайлаш; минтақавий даражаларда сиёсий партиялар ва ҳаракатларни шакллантириш ва уларнинг раҳбар органларини сайлаш йўли билан сайлов олди курашлари учун сиёсий кенгликларни шакллантириш; ижро ҳокимияти раҳбарларини сайлаш;

Кўриниб турибдики, фуқаролик жамиятини ривожлантириш демократик сайловлар воситасида рўй беради. Авторитаризмдан демократияга ўтиш муддати эса ўн йилликлар, авлодлар алмашинуви ва қатор демократик сайловлар билан ўлчанади. Кўппартиявийлик амалиёти тажрибасининг камлиги ўзаро сиёсий чидамлилиқни (толерантликни) шаклланишига имкон берувчи ижтимоий демократик шарт-шароитларнинг ноқулай бўлишига сабаб бўлади. Натижада, ўтиш даври муддатлари чўзилиб бораверади. Шунингдек, баъзи мамлакатларда шошма-шошарлик билан демократияга тезлик билан

ўтишга интилишлар кўпинча сохта демократия шаклидаги авторитаризмни қайта тиклайди.

Шунингдек, сайловларга доир такомиллашмаган қонунчилик, демократик анъаналар ва сайловларнинг бориши устидан халқ назоратининг етишмаслиги давлат билан фуқаролик жамияти ўртасидаги ўзаро мувозанати беқарор бўлган мамлакатлар учун характерлидир. Бу каби ҳолатлар сайловлар натижаларини сохталаштиришларга олиб келиши ҳам муқаррардир. Шунинг учун ҳам бу мамлакатлар учун ҳар бир ўтказилган ҳақиқий демократик сайловлар ҳуқуқий давлат қуришнинг машаққатли йўлидаги кичик, лекин шу билан бирга, энг зарурий бўлган муҳим қадамдир.

Сайловларнинг учинчи тури - демократик режимлардаги, яъни давлатлар фуқаролик жамиятига бўйсунган мамлакатлар учун хосдир. Фуқаролик жамияти қуришни ривожлантиришнинг муҳим шarti – давлат, жамият ва шахс ўртасидаги ўзаро мувозанат, тенглик, бир маромдаги ривожланишнинг мавжудлигидир. Улар ўртасида юз бериши мумкин бўлган зиддиятлар кўрқитиш интизоми ва ҳукмронлик усуллари билан эмас, балки қонун олдида тенг бўлган давлат ҳокимияти, ҳуқуқий ва сиёсий воситалар билан мувофиқлаштирилади.

Турли мамлакатлардаги сайловларда ўзаро сиёсий муҳолифатдошликка асосланган демократия табиатида хос сайловларнинг бир қанча умумий томонлари мавжуддир. Булар: ҳокимиятга даъвогарлик турли сиёсий кучлар ўртасидаги ўзаро ишонч, идора етувчи элитани еркин демократик сайловлар воситасида шакллантиришнинг анъанавий қоидаларини ҳурмат қилишдир. Бу каби ривожланган мамлакатлардаги сайловчилар ва депутатликка номзодлар ҳуқуқ автоном ва ратсионал-мақсадлилиқ характерига егадир. Бу мамлакатлар жамиятларида сайловлар сиёсий элитани шакллантиришнинг ҳақиқий механизми сифатида намоён бўлади. Бунда сайловлар аҳолига расмий сиёсат йўналишларига таъсир этиш учун имкониятлар яратади, уларни ўзининг манфаатларига монандлаштира олади. Натижада, давлат ҳокимияти органларига бўлган сайловлар расмий ва норасмий субъектларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиши легитимлигини таъминлайди, бу жараёнларда ижтимоий тартиботнинг сақланишига ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга эришилади.

Фуқаролик жамияти фуқароларнинг ўз иродаларини эркин ифодалашларига, барча марказий органларни халқ томонидан сайланиши йўли билан давлат ҳокимиятида вакиллик муносабатларини шаклланишига асосланган либерал-демократик ёки конституцион легитимликнинг ривожланганлиги билан ажралиб туради. Легитимликнинг бу каби шакли ғарб жамиятларининг узоқ даврлар социоиқтисодий ва социомаданий

эволюцияси натижаси ўлароқ шаклланиб, у ҳозирги даврда жаҳон тараққиётининг етакчи тамойилига айланди.

Дунёнинг кўплаб демократик мамлакатлари ўзларининг Конституциялари ёки махсус сайловларга доир қонунларида фуқароларни яширин овоз бериш орқали умумий ва тенг сайловлар ҳуқуқларини эълон қилган.

Демократик жамиятда сайловлардаги курашлар сиёсий партия фаолиятининг асосий курашлар майдони ҳисобланади. Ҳар бир партия ўз электоратини кўпайтиришга интилади. Электорат сайловларда у ёки бу партияга овоз берадиган сайловчилардир. Масалан, социал-демократик партиялар электорати асосан ишчилар, зиёлилар, хизматчилар, майда мулкдорлардан иборатдир. АҚШ демократик партияси электоратини, одатда, кўпроқ мамлакатнинг рангли аҳолиси ташкил этади. Бир сайловдан кейинги сайловгача у ёки бу партиянинг

электорати сони ва сифати жиҳатларидан ўзгариб туриши мумкин. Масалан, Буюк Британияда Лейбористлар партияси Либераллар партиясини иккипартиявий тизимдан сиқиб чиқарганидан кейин лейбористлар электорати либераллар ҳисобига сезиларли даражада кўпайди.

Ҳозирги замон давлатларида овоз бериш нафақат фуқаролик ҳуқуқи, балки фуқаролик мажбурияти ҳамдир. Баъзи мамлакатларда сайловда қатнашмаганлик учун ҳам жазо чоралари белгиланган. Масалан, Белгия, Нидерландия, Австралия каби мамлакатларда жарима тўланади. Покистонда эса ҳаттоки қамоқ жазоси ҳам қўлланилади. Айрим мамлакатларда эса «тўполонларни олдини олиш» мақсадларида овоз бериш учун ҳар бир сайлов округи бўйича мавжуд номзодлар сони анча чегараланган.

2.Демократик сайловларнинг асосий тамойиллари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган сайловлар ўтказишнинг демократик тамойиллари ҳам фуқаролик жамияти яшовчанлигини таъминлай олиш қобилиятини ўзида ифодалайди. Айниқса, у мамлакатда демократик сайлов тизимининг шаклланиши учун қулай ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиб бериши билан ажралиб туради. Мамлакатда шаклланган сайлов тизимига доир ҳуқуқий асослар парламент, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашларини шакллантириш тамойиллари ва фуқароларнинг сайловларда қатнашиш ҳуқуқини, мамлакатда халқ ҳокимиятини амалга ошириш ва давлатнинг умуминсоний манфаатлар тамойиллари асосида ташкил этишнинг муҳим демократик пойдеворидир.

Республикада сайлов тизимининг ҳуқуқий асослари парламент ва бошқа вакиллик органларига сайловларда жамоатчилик фикрини ҳар томонлама аниқлаш, номзодларнинг шахсий фазилатларини билиш, сайловчиларнинг фақатгина овоз беришгина эмас, балки уларнинг сайлов компаниясида бевосита иштирок этиши учун ҳам демократик муҳит яратишга йўналтирилгандир.

Ўзбекистонда шаклланган демократик сайловларнинг муҳим демократик тамойилларидан бири шуки, мамлакат Президенти муқобиллик асосида, бевосита сайловчилар томонидан сайланади. Шунингдек, Олий Мажлиснинг қуйи палатаси – Қонунчилик палатаси депутатлари бевосита сайловчилар томонидан сайланиши анъанага айланди. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоят, шаҳар ва туман халқ депутатлари ҳам тўғридан-тўғри халқ томонидан сайланади.

Ўзбекистонда сайловлар халқ ҳокимиятчилигини амалга ошириш заруриятидан келиб чиқиб, унда халқ томонидан давлат ҳокимиятини шакллантириш ва унинг фаолиятини назорат этишни халқчиллик асосида амалга ошириш мақсадлари мужассамлашган. Шунингдек, сайловлар даврида «халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир», деган демократик тамойилни амалга ошириш имкониятлари туғилади.

Фуқароларнинг давлат ва жамиятни бошқаришдаги иштироклари сайловлар даврида аниқ ва равшан намоён бўлади. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасида «бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш,

референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади», дейилади. Мазкур конституциявий қоидадаги «давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш» сўзининг асл маъноси давлат органларини халқ томонидан тўғридан-тўғри сайланишини англатади.

Ўзбекистонда сайловлардаги тенглик ҳуқуқи тамойили Конституциянинг 117-моддасида қуйидагича мустаҳкамланган: «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳуқуқи, ўз хоҳиш-иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади. ...Сайловлар умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади».

Ўзбекистонда сайловларнинг ҳуқуқий асослари ривожланган мамлакатларда кенг ёйилган демократик тамойиллар асосида шаклланди. 2003 йил 29 августда Олий Мажлис томонидан 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилиниши натижасида унга демократик қадриятларга хос бўлган янги тўлдиришлар ва ўзгартишлар киритилди. 1994 йил 5 майда парламент томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Шунингдек, 2003 йил 29 августда Олий Мажлис томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонунига (1994 йил 5 май) ҳам ўзгартишлар ва тўлдиришлар киритилди. Мазкур қонунлар демократик сайловларни амалга оширишнинг демократик тамойиллари асоси сифатида катта синовлардан ўтди.

Ўзбекистонда Сенатни шакллантиришда маҳаллий вакиллик органларига Сенат аъзолигига номзодлар кўрсатиш ваколатлари берилиши – ҳудудий манфаатларнинг қонунларда ифодаланиши учун шарт-шароитлар яратди. Шу билан бирга, маҳаллий халқ депутатларининг Сенат аъзоларини сайлашда бевосита иштирок этиши вакиллик демократиясининг шаклланишига, шунингдек, уларнинг умуммиллий давлат бошқаруви фаолиятларида бевосита иштирок этишлари учун ҳуқуқий имкониятлар яратди.

Ўзбекистон Республикасининг «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонунига биноан халқ депутатлари Кенгашларига «сайлов куни йигирма бир ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган» фуқаролар сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Олий Мажлис умумдавлат аҳамиятига эга олий қарорлар қабул қилувчи орган бўлгани учун ҳам Конституцияда (77-модда) унинг ҳар иккала палатаси – Қонунчилик палатасига депутат ва Сенатга аъзо бўлиб сайланиш ҳуқуқини 25 ёшга тўлган фуқароларга берилиши мустаҳкамланди.

Ўзбекистон сайлов тизимидаги тенг сайлов ҳуқуқи қуйидагиларни англатади: «ҳар бир фуқаро бир овозга ега. Фуқаролар жинси, ирқий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар».

Тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи ҳокимият вакиллик органларига сайлов тўғридан-тўғри ўтказилишини англатади: беистисно барча Кенгашларнинг депутатлари фуқаролар томонидан бевосита сайланадилар.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги (янги таҳрири) Қонуннинг 5-моддасида сайловларда яширин овоз бериш қондаси қуйидагича ифодаланган: «Қонунчилик палатаси депутатлари сайловида эркин ва яширин овоз берилади. Овоз берувчиларнинг хоҳиш-иродаси назорат қилинишига йўл қўйилмайди». Ўзбекистонда бошқа қуйи вакиллик органларига сайловлар тўғрисидаги қонунларда ҳам яширин овоз бериш тамойили мустаҳкамланди.

Миллий мустақиллик йилларида маҳаллий вакиллик органларига сайловларга доир ҳуқуқий асослар ҳам такомиллашди. Ўзбекистон Республикасининг «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонунининг (1994 й. 5 май) 1-моддасида Ўзбекистонда маҳаллий вакиллик органларига сайлов ўтказишнинг асосий тамойиллари демократик қадриятлар талаблари даражасида белгилаб қўйилди: «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов ҳудудий бир мандатли сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида беш йил муддатга ўтказилади. Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлари умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланадилар».

Демак, Ўзбекистонда вакиллик органларига сайловларнинг ҳуқуқий асослари ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти талаблари даражасида ифодаланмоқда.

Вакиллик органлари депутатлигига номзодлар сиёсий партиялар томонидан кўрсатилиши бу органларнинг қуйидаги демократик қадриятлар асосида фаолият кўрсатишига шарт-шароитлар ва имкониятлар яратади:

- уларнинг нисбатан мустақил қарорлар қабул қилишлари ва маҳаллий ижроия ҳокимияти фаолиятини холисона баҳолашлари;

- жамиятдаги турли ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатлари ва сиёсий иродаларини вакиллик органларида ифодалаш, улар қарорларида акс еттириш;

- вакиллик органларидаги турли партиявий фракциялар ўртасидаги мулоқотлар, баҳс ва мунозаралар асосида пишиқ ва пухта қарорлар қабул қилиш;

- сайловчиларнинг номзодлар орасидан ўзларига муносибларини танлаш ҳуқуқини рўёбга чиқариш;

-халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сиёсий партиялар фаолиятида иштирок етган, олдиндан сайловчилар «танлови»дан ўтган, тажрибали ва халқчил номзодларни депутат бўлиб сайланишларига имконият яратиш.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги, «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонунларга киритилган ўзгартишлар ва тўлдиришлар, «Сиёсий партияларни давлат томонидан молиялаштириш тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши билан маҳаллий вакиллик органларини сайлаш жараёнларини демократик принциплар асосида ташкил этиш шарт-шароитлари шаклланди. Маҳаллий вакиллик органларини шакллантиришда сиёсий партияларнинг иштирок етиши учун кенг имкониятлар яратилди.

Мамлакатда амалга оширилаётган сайловларга доир қонунчиликни такомиллаштириш жараёнлари фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролар еркинлиги ва ҳақ-ҳуқуқларини тахминлаш билан узвий боғлиқликдаги ўзгаришлардир. Маҳаллий вакиллик органларини сайлаш кампанияларида сиёсий партиялар, жамоат ва нодавлат ташкилотлар, фуқаролар фаоллигини ошириш, бу жараёнларнинг демократик қадриятлар асосида кечишини тахминлаш учун сайлов тизимини фуқаролар ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш билан уйғунлаштира олиш қобилиятига ега бўлган ҳуқуқий асосларни ривожлантирилиши – фуқаролик жамиятига хос бўлган белгилардан биридир.

Ўзбекистон парламентида демократик тамойиллар асосидаги сайловлар илк бор 1994 йил 25 декабрда ўтказилди. Мустақиллик даврида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ўтказилган биринчи сайлов мамлакатда тобора тараққий топаётган демократик жараёнларнинг амалдаги ифодаси бўлди. Кўппартиявийлик ва муқобиллик асосида ўтган сайловларда фуқароларнинг ҳуқуқлари ҳар жиҳатдан қадрланди.

Ўзбекистонда сайлов қонунчилигининг ривожланишига уйғун равишда фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти ҳам юксалиб борди. Айниқса, мустақиллик йилларида фуқароларнинг сайловлардаги иштирокининг фаоллиги, уларнинг сайловларга нисбатан муносабатларининг ўзгариб бориши, халқнинг демократик қадриятларни ўз турмуш тарзига сингдириб бориши аниқ сезилди.

Яқиндагина янги шакллантирилган 2014 йил 21 декабрда Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва маҳаллий вакиллик органларига сайловлар бўлиб ўтгани, сайловлар жараёнлари Конституция ва қонунлар талаблари даражасида ўтказилди. Қонунларга киритилган янгиликлар – вилоят, туман ва шаҳар халқ депутатлари Кенгашларининг парламент қўйи палатасига депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқининг қонундан чиқарилиши, сиёсий партиялар депутатликка номзодлари рўйхатида хотин-қизларнинг камида 30 фоиз бўлиши шарт этиб қўйилиши, шунингдек сиёсий

партиялар фаолиятини молиялаштиришга доир махсус қонуннинг қабул қилиниши сайловларнинг демократик мазмунини янада бойитди.

Ўтказилган сайловлар натижасида Ўзбекистон Либерал-демократик партияси Қонунчилик палатасидаги 52 та депутат билан 1- ўринни эгаллади. «Миллий тикланиш» демократик партиясидан 36 депутат сайланиб оппозицияда бўлди. Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан 27 та депутат сайланди. Шунингдек, «Адолат» социал-демократик партиясининг 20 та номзоди Қонунчилик палатаси депутати этиб сайланди.

Бу сайловда олдинги парламентнинг 40 нафар нафар собиқ депутати Қонунчилик палатаси депутати этиб сайланди.

Сайловда сиёсий партиялар ва ваколатли вакиллардан 300 мингдан ортиқ кузатувчилар, шунингдек дунёнинг 40дан ортиқ мамлакатидан 300 дан ортиқ халқаро кузатувчилар сайлов компаниясида фаол иштирок етди. Уларнинг сайлов қонунчилигига қатъий амал қилишни таъминлашдаги ҳиссаси катта бўлди. Сайлов қонунчилигига янги киритилган – сиёсий партияларнинг депутатликка номзодларининг камида 30 фоизи хотин-қизлар бўлишини шарт қилиб қўйилганлиги ўзининг ижобий натижасини берди. Қонунчилик палатасига 159 та хотин-қизларнинг номзодлари қўйилиб, улар ўзларининг фаоллигини намоён қилди. 24 та аёл (16 %) Қонунчилик палатаси депутатлигига сайланди. 2014йил 21 декабрдаги, шунингдек, 2015 йил 4 январдаги такрорий сайловларда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Экологик ҳаракат билан биргаликда 150 депутатдан иборат таркибда сайланди.

Ўзбекистонда мустақиллик даврида ўтказилган сайловлар натижаларининг таҳлили шуни кўрсатдики, мамлакатда демократик қадриятларни миллий анъаналар билан уйғунлаштириш асосидаги ислохотлар тобора чуқурлашиб бормоқда. Мамлакатдаги сайловларга доир қонунчилик асосларига Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари сонининг 120 тадан 150 тага оширилиши, жумладан, Ўзбекистон экология ҳаракатига ўзининг 15 та вакилини Қонунчилик палатаси таркибига депутат қилиб киритиш ҳуқуқининг берилиши, 2009 йил 27 декабрдаги сайловда Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар кўрсатиш ҳуқуқини фақат 4 та сиёсий партияларга берилиши (бу сайловда ташаббускорлар гуруҳларидан Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар кўрсатиш ҳуқуқининг бекор қилиниши) Қонунчилик палатасининг янги таркибини янада сифатли бўлишини таъминлаш, шунингдек, сиёсий партияларнинг сайловчилар иродасини қонунларда янада кўпроқ ифода қилишлари учун ҳуқуқий ва сиёсий шарт-шароитлар яратди.

Мамлакат тарихида учинчи марта прарламентнинг юқори палатаси – Олий Мажлис Сенатига сайловлар ўтказилди. 2015 йил январ ойинин 14-санасида Олий Мажлис

Сенатига вакиллик органлари – Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгеси, вилоят, туман ва шаҳар халқ депутатлари иштирокида яширин овоз бериш йўли билан сайловлар бўлиб ўтди. Бу сайловлар компаниясида маҳаллий депутатлар орасидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзолари – 84 та сенаторлар сайланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармониға мувофиқ Олий Мажлис Сенатининг 16 та аъзоси тайинланади.

Бундан ташқари Марказий сайлов комиссиясининг 2015 йилнинг 29 мартида Ўзбекистон Республикаси Президентлигига сайлов ўтказиш бўйича ҳудудий округларни тузиш тўғрисидаги қарори қабул қилинди.

Умуман, сайлов қонунчилигидаги ўзгаришлар демократик сайловлар институтини давлат органларини шакллантиришнинг муҳим воситаси сифатидаги ўрнини янада мустаҳкамлади, жамият аъзоларининг манфаатлари ва иродасини сиёсий қарорларда ифодаланиш жараёнларини таъминлаб бера олиш мақсадида ҳуқуқий асосларни янада такомиллаштиришга имконият яратди. Шунингдек, қонунчиликдаги ўзгаришлар фуқароларнинг демократик сайловлар воситасида олий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини назорат қила олишлари учун кенг имкониятлар яратди.

Мамлакатда сайловларнинг фуқаролик жамияти институти сифатида шаклланиши, уларнинг халқ томонидан эътироф этилиши, шунингдек, сайловлар жараёнларига замонавий демократик тамойилларнинг жорий этилиши натижасида фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаолликлари, сиёсий жараёнлардаги иштироклари ошиб бормоқда.

Ривожланган демократик мамлакатлар тажрибасидан Маълумки, давлат ҳокимият органларига сайловлар демократик сиёсий жараённинг таркибий қисми ҳисобланади. Ҳозирги даврда давлат ҳокимият органларини шакллантиришга доир демократик сайловлар жаҳондаги аксарият мамлакатлар сиёсий ҳаётидаги табиий бир жараёнига айланди. Жаҳонда сиёсий ҳокимият органларига сайловлар ўтказилмайдиган бирон-бир мамлакатни топиш қийин масала бўлиб қолди.

Ҳар қандай жамиятнинг авторитаризмдан демократияга ўтиш жараёни сайловлар тизимини демократлаштириш билан узвий равишда боғлиқдир. Бу мураккаб вазифани ҳал этиш ўтиш даврининг қатор босқичларини сиёсий технологиялар, жумладан, такрорланиб турувчи сайлов жараёнлари воситасида демократлаштиришни талаб этади. Демократияга, айниқса фуқаролик жамиятига босқичма-босқичлик асосида ўтиш турли даражалардаги давлат ҳокимияти органларига бўладиган қуйидаги сайловлар билан боғлиқдир: ўзини ўзи бошқаришнинг маҳаллий тизимларини сайлаш; минтақавий даражаларда сиёсий партиялар ва ҳаракатларни шакллантириш ва уларнинг раҳбар органларини сайлаш йўли билан сайлов олди курашлари сиёсий кенгликларини шакллантириш; парламентни

сайлаш; давлат раҳбарини сайлаш; ижро ҳокимияти раҳбариятини сайлаш. Шу тариқа фуқаролик жамиятини ривожлантириш демократик сайловлар воситасида рўй бера бошлади.

3. Ўзбекистон сайлов қонунчилигига доир ўзгаришлар

Президент И.А.Каримов томонидан 2010 йил 12 ноябрда илгари сурилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” эълон қилиниб, унинг тўртинчи қисми “Ўзбекистонда сайлов ҳукуқи еркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш” масалаларига бағишланган. Унда қуйидаги қонунчилик ташаббусларини амалга ошириш мақсади илгари сурилди:

-“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажл

исига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 27-моддаси ҳамда “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, унда асосан партиялараро рақобатнинг кучайиши, сайловолди ташвиқотининг шакл ва усуллари тобора турли-туман ва кенг миқёсга ега бўлиб бораётгани билан изоҳланиши, шунинг учун сайлов қонунчилигида сайлов

кампаниясининг ушбу муҳим босқичини амалга ошириш жараёнида депутатликка номзодлар ва сиёсий партияларга тенг шароитлар яратиш механизмларининг самарадорлигини оширишга қаратилган нормаларни назарда тутиш лозим” лиги;

-“Сайловолди ташвиқоти” тушунчасининг ўзига аниқ таъриф бериш, бундай ташвиқотни олиб бориш шартлари, турлари, рухсат етилган шакл ҳамда усулларини қонунчилик йўли билан белгилаб қўйиш зарурлиги;

-“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 27-моддасига сайловолди ташвиқотини нафақат сайлов куни, балки овоз бериш бошланишидан бир кун олдин ҳам олиб бориш мумкин эмаслиги тўғрисидаги нормани киритиш;

-“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 41-моддаси ҳамда “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 38-моддасига олдин овоз бериш тартиб-қоидаси билан боғлиқ қўшимчалар киритиш;

-“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги қонунларга “овоз бериш кунига қадар қолган беш кун ичида, шунингдек, овоз бериш куни жамоат фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прогнозларини ва ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни нашр этиш (ёшон қилиш), шунингдек, уларни умумий фойдаланишдаги ахборот-телекоммуникатсия тармоқларига (шу жумладан, Интернет тармоғига) жойлаштириш тақиқланади” деган нормани киритиш;

-Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига депутатлар сайловининг очиқлиги ва ошқоралигини таъминлаш мақсадида “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасига Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида кузатувчиларнинг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берадиган қўшимча киритиш.

Сайловлар қонунчилигига мазкур ўзгаришлар ва қўшимчаларни киритиш мамлакатда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат куриш ислохотларини янада чуқурлаштириш, давлат ҳокимиятини шакллантиришда фуқароларнинг сиёсий партиялар воситасида иштирок этишларини ҳуқуқий жиҳатлардан таҳминлаш, инсоннинг ўз сиёсий ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳаётда амалга ошира олишлари учун имкониятлар яратиш, ҳокимият органлари фаолиятини ошқоралик асосида кечиши каби демократик қадриятларни шакллантиришга қаратилди. Айниқса, сайловлар кампаниясида депутатликка номзодлар ва сиёсий партиялар учун тенг шароитлар яратиш механизмларининг самарадорлигини

оширишга доир янги ҳуқуқий нормаларни киритиш демократик сайловларнинг тенглик, ошкоралик, халқ иродасини ифодалаш тамойиллари асосида ўтишини таҳминлаб, фуқаролик жамияти учун хос бўлган ижтимоий адолатни таҳминлаш учун шарт-шароитлар яратиб беришига муҳим эътибор қаратилди. Қолаверса, партиялараро рақобатнинг кучайиши учун ҳуқуқий асослар яратиш конструктив муҳолифат фаолияти учун кенг йўл очиб беришига кенг имкониятлар яратади.

Сайлов қонунчилигидаги энг муҳим ўзгаришлардан бири Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 16 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (32, 78, 93, 98, 103, ва 117-моддаларига)”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги Қонуннинг роли ғоятда бекиёсдир. Мазкур Қонундаги сайлов жараёнига оид энг муҳим ўзгаришлардан бири Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясига конституциявий орган мақоми берилиши сайловларнинг демократик руҳда ўтиши, очиклиги ва ошкоралигини ҳар томонлама таъминлашнинг муҳим кафолатларидан бири ҳисобланади.

Сайловларнинг қандай орган томонидан ташкил этилиши ва ўтказилиши борасида хорижий мамлакатларда турлича тажовба шаклланган. Мисол учун, Буюк Британия, Италия, Германия, Францияда сайловларни Ички Ишлар Вазирлиги ташкил этади, бунинг учун алоҳида идора тузилмайди. Лотин Америкаси мамлакатларида Марказий комиссияси вазифасини сайлов трибунллари бажаради. Руминия, Мисрда эса бу жараённи амалга ошириш суд органларига юклатилган. Швецияда эса сайловни ташкил этувчи орган сифатида ўзининг қарори билан хоҳлаган давлат органига, мисол учун Солиқ бош Бошқармасига юклатилиш мумкин².

Ушбу ўринда сайловларни мустақил органга берилиши давлатнинг сиёсий бетарафлиги билан изоҳланади, бу эса сайловларнинг янада демократлилигини таъминлайди.

4. Ўзбекистонда сайлов тизими ва унинг ўзига хос хусусиятлари.

Вакиллик органларига сайловларни мунтазам ва адолатли ўтказилиши мамлакатда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти ғалабасини белгиловчи мезонлардан биридир. Демократик бошқарув усули кашф қилинганидан буён ўтган вақт давомида у инсонлар томонидан такомиллаштирилиб, сайқалланиб бугунги бизнинг тушунчамиздаги

² Ш.Рўзиназаров. Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг эркин демократик сайловларни ташкил этиш ва ўтказишдаги роли. Т; “O’ZBEKISTON” Б-9

демократик бошқарув шаклига, яъни вакиллик демократияси шаклига ўсиб етди. Бугунги кунда демократия - ўз вакиллари орқали давлат ва жамиятни бошқаришдир. Шунинг учун ҳам вакиллик органларига сайловларнинг мунтазам ва адолатли ўтказилиши жамиятда демократиянинг даражасини белгилаб берадиган асосий мезонлардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва вилоят, шаҳар, туман халқ депутатлари Кенгашларига сайлов ўтказилиши куйдаги асосда мезонланади. Ўзбекистонда сайловлар умумий сайлов ҳуқуқи, тенг сайлов ҳуқуқи, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи ва яширин овоз бериш принциплари асосида ўтказилади.

Қонунчилик палатасига депутатлар сайлови умумийдир. Сайлов куни ўн саккиз ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар. Актив сайлов, яъни сайлаш ҳуқуқидаги ёш цензи турли давлатларда аҳолининг барча қатлами учун бир хил белгиланса, пассив сайлов ҳуқуқида ёш цензи номзоднинг қайси органга сайланаётганлигига қараб турлича белгиланиши мумкин. Масалан, Францияда Миллий Мажлис депутатлигига, Республика Президентлигига ва Европа Парламентиغا номзоди қўйилган шахс 23 ёшга тўлган бўлиши, Сенатга сайланиш учун эса 35 ёшга тўлган бўлиши шарт. Ундан ташқари барча номзодларнинг ҳарбий хизматни тўлиқ ўтаган бўлиши ҳам талаб қилинади.

Россияда 2002 йил 20 декабрда қабул қилинган Қонуннинг 4-моддасига кўра, Давлат Думасига депутат бўлиб сайланиш учун сайлов кунигача 21 ёшга тўлган бўлиши керак.

Сайланиш ҳуқуқи ҳам баъзи мамлакатларда анча юқори бўлиши мумкин. Масалан, Италияда сенатор бўлиш учун номзоднинг 40 ёшга тўлган бўлиши талаб қилинади.

Сайланиш ҳуқуқига эга бўлиш учун яна бошқа шартлар ҳам қўйилиши мумкин. Масалан, Европа Парламентиغا номзоди қўйилган француз фуқаросидан 1500 евро гаров суммаси талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикасида Қонунчилик палатасига сайланиш ҳуқуқига сайлов куни йигирма беш ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган фуқаролар эгадирлар.

Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайланиши мумкин эмас ва сайловда қатнашмайдилар.

Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга.

Қонунчилик палатасига сайлов ўтказиш учун бир юз ўттиз бешта ҳудудий сайлов округи тузилади. Ҳар бир сайлов округидан битта депутат сайланади.

Сайлов участкалари туманлар, шаҳарлар, шаҳарлардаги туманларнинг чегараларини инобатга олган ҳолда, сайловчиларга мумкин қадар кўпроқ қулайлик

яратиш мақсадида тузилади. Сайлов участкалари ҳарбий қисмларда ҳам тузилади ва қисм жойлашган ердаги сайлов округига киради. Сайлов участкаларининг чегаралари тегишли сайлов округи доирасидан чиқиб кетмаслиги керак.

Қонунчилик палатасига сайлов Марказий сайлов комиссияси, округ сайлов комиссияси, участка сайлов комиссиялари томонидан ташкил этилади ва ўтказилади.

Депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқига сиёсий ҳаракатнинг олий органи (Конференцияси) томонидан Марказий партиялар эгадирлар. Сиёсий партия сайлов компанияси бошланганлиги эълон қилинган кундан камида олти ой олдин Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган, сайловда иштирок этишни қўллаб-қувватловчи камида қирқ минг сайловчининг имзосини тўплаган тақдирдагина депутатликка номзодлар кўрсатиши мумкин.

Вакиллик органларига ўтказиладиган сайловларда сайловчилар(электорат)нинг, сиёсий партиялар ва бунга масъул институтларнинг фаол ва объектив ёндашувлари сайловларнинг адолатли ўтишини белгилайди.

“Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни қабул қилинган бўлиб, унга кўра Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис икки палатали парламентга айлантирилган эди. Парламентнинг қуйи палатаси “Қонунчилик палатаси” (ҚП – бир юз йигирма депутатдан иборат), юқори палата “Сенат” (худудий вакиллик палатаси – юзта сенатордан иборат) деб белгиланди. ҚПнинг депутатлари бошқа фаолиятларидан озод қилиниб (педогогик ва илмий ижодий фаолиятга рухсат берилади), фақат депутатлик фаолияти билан шуғулланишлари натижасида парламент профессионал парламентга айлантирилди.

Сиёсий партиялар фақат ўз партияси аъзоларини ёки партиясизларни депутатликка номзод этиб кўрсатишга ваколатлидир, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари эса шахсларнинг у ёки бу партияга мансублигидан қатъий назар, депутатликка номзод этиб кўрсатишга ҳақлидир. Депутатликка номзодлар кўрсатилганлиги тўғрида баённома тузилади.

“Халқ дупутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 22- моддасига кўра Ўзбекистон Республикасининг сайлаш ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир фуқароси ёки фуқаролар гуруҳи халқ дупутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши дупутатлигига номзод кўрсатиш учун тегишли сайлов округининг камида эллик нафар сайловчисидан иборат сайловчилар ташаббускор гуруҳини тузиши мумкин.

Қонуннинг 23 – моддасига кўра депутатликка номзодларга қўйиладиган талаблар қуйидагилар:

- содир этилган жинояти учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган шахслар;
- сайлов кунига қадар сўнгги беш йил мобайнида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшамаган шахслар;
- Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ҳарбий хизматчилар, Миллий хавфсизлик хизматининг, Ички ишлар вазирлигининг, бошқа ҳарбийлаштирилган бўлинмаларнинг ходимлари;
- Диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари депутатликка номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

Судьялар ва прокуратура органларининг мансабдор шахслари депутат этиб сайлангудек бўлсалар, эгаллаб турган лавозимларидан бўшаш тўғрисида ариза берганлари тақдирдагина депутатликка номзод этиб рўйхатга олинадилар.

Шуни таъкидлаш жоизки, сайловларни очиқ, ошкора ва адолатлилик принципи асосида ўтказилиши албатта юқорида асослашга урунган айрим қонунчилик нормаларидан ташқари бевосита фуқароларимизни давлат ва жамият ишларидаги фаол иштироки, қолаверса, фуқаролик позицияси, шунингдек ўша қонунларни тушуна олиши, уларга амал қилиш кайфиятини нечоғлик юқорилиги, қонунларни ҳурмат қилибгина қолмай унга сидқидилдан амал қилишига боғлиқ.

Хулоса

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳар бир суверен демократик йўлни танлаган давлат, қолаверса мамлакатимиз миллий қонунчилигида ҳам, шунингдек, хорижий мамлакатларда ҳам давлат ҳокимият органларини ташкил этиш сайлов принциплари орқали ўз халқининг олдида турган келажак истикболларини ифодалайди ва мақсад, вазифаларини белгиланиш пойдевори ҳисобланади. Шу жиҳатдан демократик давлатларда амалга оширилаётган сайловларда Конституция ва унинг асосида қабул қилинган

қонунчиликнинг устуворлиги сўзсиз тан олиниши эътироф этилган. Шу боис, ҳаёт бир жойда тўхтаб турмаганидек, мамлакатларни тараққий эттириш ва демократик ўзгаришларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган сайлов тизими мунтазам такомиллашиб бориши табиийдир.

Сабаби, биринчидан, ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон миқёсидаги нуфузи унда амал қилаётган сайлов тизимининг очиқлиги ва демократиклигига кўп жиҳатдан боғлиқ. Иккинчидан, сайлов тизими асосида давлат ҳокимиятини шакллантириш бевосита ана шу давлатда яшаётган фуқароларнинг мазкур жараёндаги фаол иштирокига боғлиқ. Учинчидан, анашу дахлдорлик ва фуқароларнинг ижтимоий сиёсий фаоллиги, уларнинг давлат ҳокимияти органларига ишончини оширишга хизмат қилади. Ўз навбатида сайловлар фуқароларнинг мақсад ва манфаатлари муштараклигини ифода этувчи сиёсий жараёндир.

Бугун мамлакатимизда сайловларни демократик тарзда шакллантиришга бугун етарли ҳуқуқий асос яратилди. Шунга кўра сайловларда фаол иштирок этиш фуқароларнинг ватанпарварлигининг ёрқин ифодаси бўлиб, миллий давлатчилигимизни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.; Ўзбекистон 2014
2. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 2001
3. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси. – Т.:Ўзбекистон, 2010
4. Ш.Рўзиназаров. Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг эркин демократик сайловларни ташкил этиш ва ўтказишдаги роли. Т.:Ўзбекистон 2014
5. Е.Князов ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси сайлов тизими ва қонунчилиги.-Т.:Ўзбекистон, 2014